

Literaire begrippen

Erasmiaans
Gymnasium
Rotterdam

J. H. Overheul

I. Beeldspraak

a) Beeldspraak die berust op overeenkomst

1. Syndetische vergelijking

Beeld en werkelijkheid worden beide genoemd. De schrijver verbindt beide door er een verbindend woord (syndeton) tussen te zetten: als, zoals, gelijk, evenals en van

vb. Hij is zo sterk als een leeuw.

Werkelijkheid : hij
 Beeld : een leeuw
 Overeenkomst : kracht (sterk)
 Syndeton : zo .. als

Andere voorbeelden:

Zoals het klokje thuis tikt, tikt het overal.
 Gelijk de ouden zongen, piepen de jongen.
 Dat is een reus van een man.

2. Asyndetische vergelijking

Beeld en werkelijkheid worden ook nu beide genoemd, maar het verbindings-woord ontbreekt, evenals de overeenkomst.

vb. Kom, leg uw hand op dit papier; mijn huid.

Werkelijkheid : dit papier
 Beeld : mijn huid
 Overeenkomst: wordt niet genoemd; de lezer moet haar zelf invullen
 Syndeton : ontbreekt

Andere voorbeelden:

Die man is een ezel.
 Amsterdam, het Venetië van het noorden, is de hoofdstad van Nederland.
 Lucebert was de keizer der poëten.

3. Homerische vergelijking

Dit is een vergelijking (syndetisch of asyndetisch), waarvan het beeld langdurig wordt volgehouden en zeer breed is uitgewerkt.

Deze vergelijking is genoemd naar de klassieke dichter Homerus (8ste eeuw voor Chr.), die zijn epen op deze wijze vertelde.

vb. Vader en zoon

Hij was een ruw en onbehouwen stuk,
En bij het fijne drijfwerk van den zoon
Stond hij verbaasd, zoals een reus zich bukt
Naar dwergen, haam'rend aan een koningskroon.

Hij kon niet mee. En kwam men hem te na
Met lofzangen op zijn ontbloeid geslacht,
Dan werd hij nors, en kraakte in den nacht,
Geloofde aan stormen, vorst en bloesemschâ.

Eerst dacht hij zich zo zwak dat werk, dat hij
Het breken moest en krachtig overdoen!
Maar nu hij zelf haast heengaat uit de rij,
Sluipt iets onhandig sierlijks in zijn doen,

Zoals een oude berg een druipsteengrot, -
Die hij veracht, maar toch in eenzaamheid
In zich bewondert soms, - tegen 't verbod
In holten toelaat en niet meer bestrijdt.

Simon Vestdijk

De laatste strofe is het beeld van een homerische vergelijking. Het wordt ingeleid door het syndeton 'zoals'.

vb. Mont Ventoux

Dichten is fietsen op de Mont Ventoux,
waar Tommy Simpson toen is overleden.
Onder zo tragische omstandigheden
werd hier de wereldkampioen doodmoe.

Op deze col zijn velen losgereden,
eerste categorie, sindsdien taboe.
Het ruikt naar dennengeur, Sunsilk Shampoo,
die je wel nodig hebt, eenmaal beneden.

Alles is onuitsprekelijk vermoeiend;
de Mont Ventoux opfietsen wel heel erg,
waarvoor ook geldt: bezint eer gij begint.

Toch haal ik, ook al is de hitte schroeiend,
de top van deze kaalgeslagen berg:
ijdelheid en het najagen van wind.

Jan Kal

Het beeld begint in vers 1 na het koppelwerkwoord is en eindigt met het laatste woord.

4. Metafoor

Een metafoor is een vergelijking waarin de werkelijkheid niet genoemd wordt. Het beeld vervangt haar. Het is aan de lezer te achterhalen naar welke werkelijkheid er wordt verwezen en wat de overeenkomst is tussen werkelijkheid en beeld.

- vb. Toen ze hem weer zag, voelde ze vlinders in haar buik.
- vb. De strenge grenzen van de dood zijn overschreden zonder licht.

Gerrit Achterberg

- vb. Ik ben den weg voorgoed vergeten,
De goden hebben mij verblind,
En mensen die de waarheid weten,
Ontvlucht ik als een angstig kind.

H.W.J.M. Keuls

5. Personificatie

Een personificatie is een metafoor waarin levenloze voorwerpen of abstracties worden voorgesteld als levende wezens of menselijke eigenschappen krijgen toebedeeld.

- vb. Achter de wuivende duinenlijn
stoeiden de wind en de wilde zee.

P.C. Boutens

- vb. begrippen kleden zich uit en aan
zinsdelen liggen in scheiding.

Jan Elburg

- vb. Het zonnetje lachte ons toe, waardoor het weer een
vriendelijk karakter kreeg.

6. Allegorie

Een allegorie is eigenlijk één grote metafoor of personificatie. Wat we lezen of zien, is een beeld. Wij dienen de erachter liggende werkelijkheid en de overeenkomst tussen beeld en werkelijkheid te ontdekken. Een allegorie kan ook bestaan uit een reeks van onderling verbonden metaforen en/of personificaties. Er is dan eveneens sprake van een dieper liggende algemene werkelijkheid.

Allegorieën werden vaak geschreven om – niet rechtstreeks – kritiek te leveren. Zo lijkt Vondels Palamedes over de Trojaanse Oorlog te gaan; in werkelijkheid behandelt hij de meningsverschillen tussen prins Maurits en Johan van Oldenbarneveldt.

- vb. *Palamedes* van Joost van den Vondel; *Jan, Jannetje en hun jongste kind* van Potgieter en *De Kleine Johannes* van Frederik van Eeden.

7. Synesthesie

Werkelijkheid en beeld zijn ontleend aan verschillende zintuiglijke indrukken.

- vb. Schreeuwende kleuren.
vb. Een donkerbruine stem.
vb. De docent maakte haar een bitter verwijt.

b) Beeldspraak die niet berust op overeenkomst

Deze beeldspraak wordt **metonymia** genoemd. Er vindt een naamsverwisseling plaats, die niet berust op overeenkomst, maar op een ander verband. Datverband kan zijn:

1. **deel/geheel (pars pro toto)**

vb. Even de neuzen tellen.
Die snor schrijft goed, zeg.

2. **geheel/deel (totum pro parte)**

vb. Nederland won met 2-0.
Houd je kop!

3. **producent/product**

vb. Zij bezit een echte Stradivarius.
Vandaag lezen we Homerus.

4. **voorwerp/inhoud**

vb. Ik neem nog een glaasje.

5. **materiaal/voorwerp**

vb. Zij won driemaal goud.
Wij bonden de ijzers onder.

6. **eigenschap of kenmerk/voorwerp of persoon**

vb. Hé lange, kom eens hier!
Kale, je moet je broek ophalen!

Dit zijn lang niet alle mogelijkheden, wel de meest voorkomende. Het gaat ons erom, dat je het principe van de metonymie herkent.

II. Stijlfiguren

Onder stijlfiguren verstaan we bepaalde opvallende afwijkingen van een gewone zins- of tekstbouw.

1. **Allusie**

Een allusie is een toespeling of zinspeling: bepaalde woorden, zinnen of namen verwijzen naar andere literaire werken, of naar bekende personen of gebeurtenissen. Vaak wordt er gealludeerd op de Bijbel en op de klassieke mythologie.

vb.   **HET TWEDE VERLIES**

De stilte van de bosschen, en de winden
 Waaiende in verlaten dal
 O God, waar kan ik wedervinden
 Wat God noch mensch hergeven zal?
 Eurydike – beter is sterven
 Verspeeld geluk brandt als een vuur
 Waartoe nog dit verloren zwerven?
 Wanhoop staat om mij als een muur.
 Eenzamer dan de roep der dieren
 In de verdonkerde vallei
 Ben ik – het water der rivieren
 Ligt eeuwig tusschen u en mij.

Barend Rijdes

Het verdriet van de ik' krijgt een extra dimensie door de verwijzing naar de mythe van Orpheus en Eurydike.

vb.   Ik houd zo van die zindelijke heren,
 Levende monumenten op het plein
 in deze veel te heldere winterschijn:
 de dominee, de dokter, de notaris,
 die denken dat uw dichter niet goed gaar is,
 maar 't kan verkeren!

Jan Greshoff

In deze strofe verwijst Greshoff naar Bredero door diens motto te noemen.

2. Anafoor

Zie: parallellisme

3. (Anti)climax

Bij een climax is sprake van een geleidelijke toeneming in kracht, bij een anticlimax van een afneming.

We spreken ook van een anticlimax als hoog gespannen verwachtingen op niets uitlopen.

vb. Uren, dagen, maanden, jaren
Vliegen als een schaduw heen.

Rhijnvis Feith

vb. Want aan u draag ik mijn boek op, Willem den
Derde, Koning, Groothertog, Prins ...

Multatuli

4. Antithese

Bij een antithese (tegenstelling) worden tegengestelde zaken naast elkaar geplaatst.

vb. Zwart en wit.
Parken en woestijnen.

5. Aposiopese

Deze stijlfiguur wordt ook wel **reticentie** genoemd: de dichter breekt een zin opzettelijk af; de lezer moet hem zelf maar aanvullen.

vb. Het klein hoefblad hield ik vroeger
scherp in de gaten. Wanneer, waar,
of het al. Ook de kale witte klaver
en later de rode met de roestplekken.

Anna Enquist

6. Archaïsme

Het gebruik van verouderde woorden, uitdrukkingen of

constructies noemen we archaisch taalgebruik. De woorden, uitdrukkingen of constructies zelf zijn dan de archaïsmen.

- vb. Nu ik dit boek op 7 Juni van het jaar 1976, te des namiddags vijf minuten over twee, begonnen ben te schrijven, zou zulks moeten betekenen dat ik [...].

Gerard Reve. *Oud en Eenzaam*

7. **Barbarisme**

Barbarismen zijn woorden of zinswendingen die zijn overgenomen uit een vreemde taal en die strijdig zijn met het karakter van het Nederlands.

Naar hun oorsprong worden ze traditioneel verdeeld in:

- anglicismen:	vb. We gaan ervoor
- germanismen	vb. Middels dit schrijven .....
- gallicisme	vb. Dat kost duur
- latinisme	vb. Er werd een waar bacchanaal aangericht

8. **Chiasme**

We spreken van een chiasme (kruisstelling) als twee bij elkaar horende zinnen of delen van een zin, wat de woordschikking betreft, elkaar spiegelbeeld zijn.

- vb. Hij is laf, dapper is zijn broer

- vb. Denkend aan de dood kan ik niet slapen
En niet slapend denk ik aan de dood.

J.C. Bloem

- vb. Voor wie kinderen en wijzen
lachend laten boek en spel.

P.C. Boutens

9. **Contaminatie**

Contaminare betekent versmelten, vervlechten.

Er is sprake van een contaminatie wanneer twee woorden of woordgroepen die ongeveer dezelfde betekenis hebben,

met elkaar worden vervlochten, waardoor er een nieuw woord of nieuwe woordgroep ontstaat (die in eerste instantie als foutief wordt beschouwd)

- vb. opbellen en telefoneren wordt: optelefoneren.
- vb. dat is duur en dat kost veel wordt: dat kost duur.
- vb. naar mijn mening en volgens mij wordt: volgens mijn mening.

De contaminatie is alleen een stijlfiguur als zij bewust wordt gebruikt; in het andere geval spreken we van een stijlfout!

10. **Distanzstellung**

Als woorden die qua zinsbouw bij elkaar horen, worden gescheiden, spreken we van een distanzstellung. Het voorop geplaatste woord krijgt extra nadruk.

- vb. Verwarring werd alles en angst en haat.

Arthur van Schendel

11. **Enumeratie (opsomming)**

Bij een opsomming worden bv. feiten, meningen of argumenten naast elkaar geplaatst.

- vb. Uren, dagen, maanden
vliegen als een schaduw heen.

Rhijnvis Feith

- vb. Mijn speelse muze kan me soms benauwen
Als ik de melkboer 's morgens elke dag
- in koude, hitte, regen, hagelslag -
weer met zijn kruiken heen en weer zie sjouwen.

Frans Babylon

Wanneer in de opsomming geen verbindingswoorden zijn gebruikt, spreken we van een **asyndeton** en van een **polysyndeton** wanneer er wel verbindingswoorden zijn gebruikt

Zie ook: **(anti)climax**

12. **Eufemisme**

Onder eufemisme (verbloeming) verstaan we het vervangen van te hard ofkwetsend klinkende woorden door aangename. We treffen eufemismen dientengevolge vaak aan wanneer er gesproken wordt over de dood, over ziektes en over zaken die (nog) in de taboesfeer liggen.

vb. Hij is heen gegaan.

vb. Hij had K.

vb. Doordat hij zoveel dronk, moest hij geregeld wateren.

Het tegenovergestelde heet **dysfemisme**.

13. **Exclamatie**

Een exclamatie is een emotionele uitroep, die tot bedoeling heeft de aandacht te trekken.

vb. O, dat ik haten moet en niet vergeten!
O, dat ik minnen moet en niet vergaan!

Willem Kloos

vb. Mulles is vullles,
Reve da's pas leven.

Gerard Reve

14. **Hyperbool**

Een hyperbool is een sterke overdrijving.

vb. Ik sta al uren op je te wachten.

vb. Gij vreesdet mogelijk voor een spoorwegramp?
Maar, Rika, wat kan zaalger voor mij zijn
Dan, onder hels geratel en gestamp
Met u verplet te worden door één trein?

Piet Paaltjens

15. **Inversie**

Bij inversie worden onderwerp en persoonsvorm omgedraaid.

vb. Altijd moet ik hier iets twee keer zeggen.

Het effect van de inversie wordt duidelijk als we naast de officiële versie van een gedicht een versie zonder inversie zetten.

vb.	Groen is de gong	De gong is groen
	Groen is de watergong	De watergong is groen
	Waterwee, watergong,	Waterwee, watergong
	Groen is de gong van de zee	De gong van de zee is groen

Jan Engelman

16. **Ironie**

Goedmoedige spot. Vaak wordt het tegenovergestelde gezegd van wat men bedoelt.

vb. Nou, dat heb je weer leuk gedaan.

Ironie moet het vaak hebben van de intonatie. Dan wordt er een schijnbaar ernstige opmerking gemaakt met de bedoeling te spotten.

17. **Litotes**

De litotes veroorzaakt een sterke bevestiging door ontkenning van het tegenovergestelde. Docenten gebruiken deze stijlfiguur nogal eens. In plaats van “dat is fantastisch werk” zeggen ze:

vb. Dat is niet slecht gedaan.

vb. Daar ben ik niet ongelukkig mee.

18. **Neologisme**

Neologismen zijn nieuwe woorden, gewoonlijk gevormd uit reeds bestaande woorden of woordstammen.

vb. De overal heenwielende en schichtende wagens.

Louis Couperus

vb. doemdenken

van Kooten en De Bie

19. **Onomatopée**

Een onomatopée is een klanknabootsing: in een of meer woorden wordt een geluid nagedaan.

vb. Kukeleku, zo zegt de haan
(kinderliedje uit de jaren '50)

Veel werkwoorden zijn onomatopeïsch gevormd.

vb. brullen, kwaken, kwekken, sissen, donderen,
knetteren

Ook vogelnamen zijn vaak onomatopeeën

vb. koekoek, kieviet, tjiftjaf, grutto

Een voorbeeld uit de literatuur:

vb. Panda krulde haar lippen en liet de lollie haar mond
inglijden. Toen er weer uit. En er weer in. Slip-slap.
Sliep-slap. Sliep-sloep.

Remco Campert

20. **Paradox**

Een paradox is een schijnbare tegenspraak: schijnbaar, want wat in eerste instantie onlogisch of onjuist lijkt, blijkt bij nadere beschouwing wel degelijke kloppen.

vb. Hoe naakter de mens, hoe meer hij in zijn hemd staat.

vb. Wij vechten voor de vrede.

21. **Parallellisme**

Bij deze stijlfiguur zijn twee of meer zinnen op dezelfde wijze opgebouwd.

vb. Kun je stil zijn.
kun je met twee woorden spreken,
kun je je handen thuis houden,
of kun je allen maar zitten klieren ?

vb. Rusten in 't leven kan ik niet.
Rusten in de dood wil ik niet.
Mijn angst en wroeging ban ik niet
Mijn doffe klagen stil ik niet.

J.I. de Haan

Een parallellisme wordt ook wel een **anafoor** genoemd.

22. **Pleonasme**

Een pleonasme is een zelfstandigheid met een overbodige bepaling.

vb. Het groene gras.
vb. Een heerlijke duik in het natte water.

Een pleonasme dat niet bedoeld is om een bepaald effect te bereiken, maar ontstaan is uit onnadenkendheid is een stijlfout.

23. **Polysyndeton**

Zie Enumeratie.

24. **Prolepsis**

Prolepsis is vooropplaatsing. Een woord(groep) wordt voorop geplaatst en verder in de zin wordt d.m.v. een naamwoord ernaar verwezen. Het onderwerp komt voor de persoonsvorm.

vb. De kolenboer, die kwam in 1956 voor het laatst bij ons langs.

25. **Repetitio**

Onder repetitio (herhaling) verstaan we het nogmaals zeggen van een woord(groep).

vb. Je zult werken, werken en nog eens werken.

vb. O, als ik dood zal, dood zal zijn
kom dan en fluister, fluister iets liefs,
mijn bleke ogen zal ik opslaan
en ik zal niet verwonderd zijn.

En ik zal niet verwonderd zijn;
in deze liefde zal de dood
alleen een slapen, slapen gerust
een wachten op u, een wachten zijn.

J.H. Leopold

26. **Reticentie**

Zie Aposiopese.

27. **Retorische vraag**

Een retorische vraag is eigenlijk geen vraag, maar een mededeling.

Vaak ontbreekt het vraagteken.

vb. Ben je nou helemaal gek geworden.

vb. Hoofden van Lebak, er is veel te arbeiden in uwe landstreek.
Zegt mij, is niet de landman arm? Rijpt niet uw padie dikwerf
ter voeding van wie niet geplant hebben? Zijn er niet vele
verkeerdheden in uw land? Is niet het aantal uwer kinderen
gering?

Multatuli

28. **Sarcasme**

Sarcasme is het gemene broertje van ironie. In plaats van goedmoedige spot gaat het nu om bijtende spot. Het subject van de spot wordt in dit geval niet gespaard. In het voorbeeld neemt Cornelis Paradijs, pseudoniem voor Frederik van Eeden, de dichter Nicolaas Beets op de hak.

vb. **AAN N. BEETS**

O Beets, wat zijt gij groot,
 Als God het niet verbod,
 Dan zou ik u aanbidden ...
 Nu laat ik dat in 't midden:
 Toch val ik voor u neer
 En breng u lof en eer:
 Wat is uw muze rijk ...
 En dichterlijk!

Cornelis Paradijs

29. **Tautologie**

Hieronder verstaan we het naast elkaar plaatsen van twee woorden die (ongeveer) dezelfde betekenis hebben. Een tautologie die niet bedoeld is om een bepaald effect te bereiken, maar ontstaan is uit onnadenkendheid is een stijlfout.

vb. Gratis en voor niets.

30. **Tricolon**

Een tricolon is een mededeling in drieën. Zij wordt vaak gecombineerd met een enumeratie, parallelisme of een (anti)climax.

vb. Uren, dagen, maanden
 vliegen als een schaduw heen.

Rhijnvis Feith

31. **Understatement**

Understatement betekent letterlijk 'onderdrijving'. Gevoelens worden opzettelijk afgezwakt om ze sterker te laten over komen.

vb. Wij schreven 1942. Nederland was door de Duitsers bezet. (Voor mijn eventuele jonge lezers: de Duitsers waren vijf jaar hier, zonder dat we ze echt hadden geïnviteerd).

Simon Carmiggelt

32. **Woordspeling**

Een spel met - vaak homonieme - woorden. De homoniem kan dan vaak zowel letterlijk als figuurlijk opgevat worden.

vb. Met Velpon (lijm) zie je er geen barst van.

vb. De taal der vogels is vol gevleugelde woorden.
Weinigen kunnen hun kraaienpoten lezen.

Bert Voeten

vb. **Brief**

Het grotestadskind schrijvend
aan haar grootvader, zegt niet:

men noemt mij mager,
een klein kreng waar straks
madelieven in een kring
omheen zullen staan -, maar:

't is erger met mijn pop
sinds u daarbuiten woont.

ach, nu is zij moegeschreven
aan grootvader - de enveloppe
omsluit haar liefderijk,
een pop onder een lila deken.

Wilfred Smit

33. **Zelfcorrectie**

Een met opzet gemaakte fout wordt dadelijk gecorrigeerd.

vb. Ik vind hem erg goed, wat zeg ik, geniaal!

vb. De moerbeitoppen ruischten;
God ging voorbij;
Nee, niet voorbij, hij toefde ...

Nicolaas Beets

III. Strofenbouw

De inhoudelijke en typografische eenheid die we in proza een alinea noemen, heet in de poëzie een strofe en met name in een lied een couplet.

Een strofe kan onderdeel van een gedicht zijn, maar het hele gedicht kan ook uit slechts een strofe bestaan.

Op grond van het aantal regels onderscheiden we:

1. **distichon** - twee regels

vb.   Hier ligt Poot
                  Hij is dood

(De Schoolmeester)

vb.   Ze hadden een stem uit het licht vernomen:
                  ‘Laat de kinderen tot mij komen.’

Daar gingen ze, zingende, hand in hand,
Ernstig op weg naar het Heilige Land,

Dwalende zonder gids, zonder geld,
Als een zwerm witte bijen over het veld.

(M. Nijhoff – *De kinderkruistocht* (fragment))

2. **terzine of terzet** - drie regels

vb.   Ambrosia, wat vloeit mij aan?
                  uw schedelveld is koeler maan
                  en alle appels blozen.

de klankgazelle die ik vond
hoe zoete zoele kindermond
van zeeschuim en van rozen

o muze in het morgenlicht
o minnares en slank gedicht
er is een god verscholen

violen vlagen op het mos
elysium, de vlinders los
en duizend jaren dolen

(Jan Engelman, *Vera Janacopoulos*)

3. kwatrijn - vier regels

- vb.   Ons blijven is vervuld van harteleed,
                  van raadselen, waarvan geen wijze weet
                  het in of uit, en evenwel ons scheiden
                  is aarzelend en nimmermeer gereed.

(J.H. Leopold)

Het Italiaanse sonnet bestaat traditioneel uit twee kwatrijnen en twee terzinen

- vb.   Ik heb een vrouw bemind, die best
                  een tweede Troje zou verdienen,
                  en die door drank en heroïne
                  onder mijn ogen werd verpest.

Tot ziekbed kromp het liefdesnest,
 en ik zou zachtjes willen grienen,
 omdat alleen dit clandestiene
 van ons tweeën rest.

Zo'n veertien regeltjes waarmee je
 een tipje van de sluier licht,
 wat zout om in de wond te wrijven

Wat zijn dat toch voor waanideeën,
 dat je, verdomd, in een gedicht
 'de dingen van je af kunt schrijven'?

(Jean Pierre Rawie, *No Second Troy*)

4. Kwintet - vijf regels

Een gedicht dat in zijn geheel uit vijf regels bestaat, behoort meestal tot een bepaald genre, zoals de limerick of het kwintijn.

- vb.   Er was eens een kaasboer in Gouda
                  Die zat rond de tafel zijn vrouw na,
                  Maar zij riep heel vief:
                  `Alles is relatief.
                  Als ik harder loop, zit ik jou na!`

(Alex vd Heiden)

- vb. Nu Trudy vierenveertig is geworden
 En niets meer doen kan met haar kinderwens
 Komt op de valreep alles nog in orde
 Want dankzij ons cadeau: zes etensborden
 Verwacht zij toch vergroting van haar pens.

(anoniem, *Geschenk*)

Als deel van een gedicht komt het kwintet niet zo vaak voor, maar het bestaat natuurlijk wel.

- vb. Steeds meer boeken niet gelezen
 Steeds meer musea niet bezocht
 Steeds meer kennis nooit bezeten
 Steeds meer reizen niet gemaakt
 Steeds meer stapels om me heen
- Steeds meer mensen niet ontmoet
 Steeds meer liedjes nooit beluisterd
 Steeds meer vrouwen niet bemind
 Steeds meer liefde onbedreven
 Steeds meer stapels om me heen
- Steeds meer klussen niet geklaard
 Steeds meer wensen onvervuld
 Steeds meer kansen niet gepakt
 Steeds meer levens niet geleefd
 Steeds meer stapels om me heen

(Maarten van Roozendaal, *Stapels*)

5. Sextet - zes regels

Meestal bedoelen we er de twee terzinen van een sonnet mee (zie bij terzet).
 Als zelfstandig gedicht komt het sextet nauwelijks voor, als deel van een gedicht (zeker in liederen) tamelijk vaak.

- vb. In oktober kwamen wij
 in een storm elkander tegen
 onze liefde bloeide bij
 mist en hagel, storm en regen

refrein

want het hart maalt om geen enkel seizoen
 wat moet een hart, wat moet een hart
 met lente doen
 januari of april, het doet wat het wil

want het houdt geen kalender bij
dat hart van mij

In de koude .....

(Guy Béart, vert. Hans Andreus)

6. Septet - zeven regels

Het septet komt niet zo vaak voor, niet als zelfstandig gedicht en eveneens niet als deel van een gedicht.

7. Octaaf - acht regels

Meestal bedoelen we er de twee kwatrijnen van het sonnet mee. Een voorbeeld van een octaaf als zelfstandig gedicht is het rondeel.

vb. Die door de wereldt sal gheraken,
Die moet connen huylen metten honden
Ende moet oock connen diverssche spraken,
Die door de wereldt sal gheraken,
Hier waerheyt segghen ende ghinder missaecken,
Vooren salven ende achter wonden!
Die door de wereldt sal gheraken,
Die moet connen huylen metten honden.

(Anthonis de Roovere)

Als deel van een gedicht is het octaaf klassiek.

IV. Rijmsoorten

Rijm is de overeenkomst van *klank* in niet al te ver uit elkaar liggende *beklemtoonde* lettergrepen.

Als de klinkers en medeklinkers op elkaar rijmen, spreken we van **volrijm**.

Als alleen de klinkers of alleen de medeklinkers op elkaar rijmen, noemen we dat **halfrijm**.

Als de rijmklanken in het begin van het woord liggen, spreken we van **beginrijm**; liggen de rijmklanken aan het eind van het woord, dan gaat het om **eindrijm**.

A. Alliteratie (stafrijm of Germaans rijm)

Alliteratie is de enige vorm van beginrijm in het Nederlands: de eerste klanken van beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar.

In het Oudgermaans was dit de enige rijmvorm.

- vb. Er barst uit mijn binnenst een bittere zang,
En vlijmend doorflitst mij een vliegende vlam
Wanneer ik denk aan u, o Froth;

(Alfred Hegenscheidt, *Starkadd*)

B. Volrijm

In dit geval zijn de beklemtoonde slotklinkers en de klanken die erop volgen, gelijk.

Er zijn drie soorten vol eindrijm:

- mannelijk of staand rijm
- vrouwelijk of slepend rijm
- glijdend rijm

a. Mannelijk rijm

De laatste lettergreep is beklemtoond en rijmend.

- vb. Een hond is vermaard
om zijn gezelligen aard
en 't kwispelen van zijn staart.

(De Schoolmeester)

b. Vrouwelijk rijm

De voorlaatste lettergreep is beklemtoond en rijmend.

- vb. Uit de dingen worden droomen,
 Uit de droomen weder dingen;
 Zoo ontstaan de wisselingen,
 Rustloos heen en weder stroomen,

(H.W.J.M. Keuls, fragm.)

c. Glijdend rijm

De laatste beklemtoonde lettergreep wordt gevolgd door twee onbeklemtoonde lettergrepen.

- vb. Laat je dan toch niet hinderen
 door het gezeur van al die kinderen

(anonieme docent)

Afhankelijk van de plaats waar de rijmende woorden staan, komen we tot de volgende indeling:

1. Gewoon eindrijm

De laatste beklemtoonde lettergrepen van twee versregels rijmen op elkaar.

- vb. Hier ligt een humorist,
 Hij heeft zich vergist.

(Simon Carmiggelt, *Grafschrift*)

- vb. Ik droeg nog kleine kleren en ik lag
 languit met moeder in de warme hei,
 De wolken schoven boven ons voorbij
 En moeder vroeg wat 'k in de wolken zag.

(M. Nijhoff, *De wolken* (fragm.))

2. Dubbelrijm

Niet alleen de laatste beklemtoonde lettergrepen, maar ook de daaraan voorafgaande beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar.

- vb. dan zal komen de dromenvrouw
zacht over den grond
zij de vrome, die schromen zou
zoo zij wakenden vond.

(J.H. Leopold)

- vb. Een oude man in Gaasterland
die nam een bronzen vaas ter hand

(Daan Zonderland, fragment)

3. Binnenrijm

Binnen een versregel staan twee of meer beklemtoonde lettergrepen die op elkaar rijmen.

- vb. Hij was twaalf, had rappe leden, jongen uit de Hof van Eden,

(Gerrit Komrij, *De Kinderballade*, fragm.)

- vb. Merck toch hoe sterck Nu int werck sich al steld!

(uit: Valerius' Gedenck-klanck)

4. Middenrijm

Woorden op overeenkomstige plaatsen – maar niet op het einde – in opeenvolgende versregels rijmen op elkaar.

- vb. Toen hij op geblaf van honden, dagen later werd gevonden,
Lag de blanke prins geschonden in het koren zonder fee.

(Gerrit Komrij, *De Kinderballade*, fragm.)

- vb. T' en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten,
Noch die verradelijck u togen voort gericht,
Noch die versmadelijck u spogen int gesicht,
Noch die u knevelden en stieten u vol puysten.

(J. Revius, fragment)

5. Voorrijm

De eerste twee woorden van versregels rijmen op elkaar.

- vb. Schaatrende buien van lachen en zingen,
 Klaatrende stromen en kurken aan 't springen,
 Spreien van dons voor het uitgerekte lijf
 Reien van vrinden in 't zalig verblijf!

(P.A. de Genestet, *Epikurisch feestgezag*)

(fragm.)

6. Overlooprijm

De klank aan het eind van een versregel wordt herhaald aan het begin van de volgende.

- vb. Heer Schimmelpenninck weet van sparen:
 jaren at hij boter, vleesch noch visch.

(Guido Gezelle, fragment)

7. Rijk rijm (Rime Riche)

De rijmende woorden zijn gelijk.

- vb. Toen ik dan nu het einde schreef,
 vanavond, eenzaam, onbezonnen,
 prevelend, voor de pen het schreef,
 hoorde ik de klokken der Sorbonne

(J.W.F Weremeus Buning, fragment)

8. Oogrijm (Visueel rijm)

De woorden rijmen slechts op het eerste gezicht: de letters zijn gelijk, maar de klank is anders.

- vb. Wat moet ik met dat gehaspel
 van het voor- en het naspel!?

(Ivo de Wijs)

C. Halfrijm

1. Assonantie (klinkerrijm)

Alleen de klinkers van de beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar.

- vb. Het regent en het is november;
Weer keert het najaar en belaagt
Het hart, dat droef, maar steeds gewender,
Zin heimelijke pijnen draagt.

(J.C. Bloem, *November* (fragment))

- vb. Ik sliep te ver vannacht, ik kon ontbreken;
er was geen angst meer waarin ik paste
en geen verdrietige die van mij kon weten
of naar me vroeg.

(Ed Leeflang)

Assonantie heeft m.b.t. de plaats waar de rijmende klanken staan, dezelfde mogelijkheden als volrijm, d.w.z. er komt dus ook dubbelrijm, binnenrijm, etc voor.

2. Acconsonantie (medeklinkerrijm)

Alleen de medeklinkers van de beklemtoonde lettergrepen rijmen op elkaar.

- vb. Ter eene en andre zijde rondt zich de kling der kust
Naar een vervloeiender einder van zee, lucht, land en mist.

(J.C. Bloem, fragment)

We spreken alleen van acconsonantie als het gaat om de twee laatste woorden van opeenvolgende versregels.

V. Rijmschema's

Wanneer het rijm aan het einde van een versregel een zekere regelmaat vertoont spreken we van een rijmschema. Het is gebruikelijk een rijmklank met een letter aan te duiden. We zien dan de volgende patronen:

1. Slagrijm (AAAA)

vb. Een zekere Achmat in Bagdad
Lag plat met z'n gat op z'n badmat.
Zo las hij z'n dagblad
En iedereen zag dat,
't Is raar, maar in Bagdad daar mag dat!

(Alex van der Heide)

2. Gepaard rijm (AABB)

vb. Mijn zoon ging vissen bij de vliet.
De wind woei vrolijk door het riet;
te midden van potjes en pannetjes zat hij daar
totdat plotseling, wij weten niet hoe of waar,

hij in het water geduikeld is, voorover, op zijn kop;
zijn hengel en klompen lagen er bovenop.
Zo moet hij daar gelegen hebben, drie uur n de kou,
en geen mens die het gezien heeft die morgen, gij
beseft het nauw?.

(J. Noordstar, *Mijn zoon* (fragm.))

3. Omarmend rijm (ABBA)

vb. Wat onmeedeelbaar is je mee te delen,
dat is een opgaaf die ik niet volbreng;
dat ik, gestorven, nog in leven ben,
en 't voor de mensen daaglijks moet verhelen.

't Is niet bijzonder. Ik ben één uit velen,
ëen die je nu toevallig beter kent;
en raak je aan mijn leegten niet gewend,
je doet je best die uit mij weg te strelen.

(Ed Hoornik, fragment)

4. Gekruist rijm (ABAB)

- vb. Haast dier en haast nog plant ben ik de oester.
Naar mij reikt niet de kleinste kinderhand.
Maar niemand weet wat ik van binnen koester
en wat zich slapend door mijn donker plant.

(Harriët Laurey, *De Oester* (fragment))

5. Gebroken rijm (ABCB of ABAC)

- vb. De eenzame zwarte boot
vaart in het holst van den nacht
door een duisternis, woest en groot,
den dood, den dood tegemoet.

(H. Marsman, *De Overtocht* (fragm.))

Naarmate een gedicht klassieker is, is de kans dat er gebruik wordt gemaakt van rijm en rijmschema's groter, maar in heel veel gedichten zul je geen rijmschema's aantreffen. Rijmloze verzen noemen we **blanke verzen**.

VI. Metrum

De muzikaliteit van een gedicht wordt voor een groot deel bepaald door de regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Deze afwisseling noemen we het metrum.

De beklemtoonde lettergreep heet heffing of arsis; de onbeklemtoonde daling of thesis.

Een vaste combinatie van beklemtoonde en onbeklemtoonde letter-grepen heet een versvoet.

Een arsis geven we aan met $\bar{}$ en een thesis met $\checkmark$.

We onderscheiden stijgend en dalend metrum: bij stijgend metrum is de laatste lettergreep beklemtoond en bij dalend metrum onbeklemtoond.

A. Stijgend metrum

a. Jambe ($\checkmark -$)

$\checkmark \quad - \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad -$
/Een nieu/we len/te en/een nieuw/geluid/

(Herman Gorter)

Een zesvoetige jambe heet een alexandrijn.

b. Anapest ($\checkmark \checkmark -$)

$\checkmark \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad \checkmark \quad -$
/Er was rouw/op het huis/

(Potgieter)

B. Dalend metrum

a. Trocheus ($- \checkmark$)

$- \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark \quad - \quad \checkmark$
/Lief ik/ kan niet/ om hem/ wenen/

(P.C. Boutens)

b. Dactylus (— — v)

— v v   — v v   — v v
/Achter de/ wuivende/ duinenlijn/

(P.C. Boutens)

Een versregel met vijf dactylen heet een pentameter en een met zes een hexameter.

c. Amfibrachys (v — v)

v — v v — v
/in 't eenza/me hutje/
/sleet Colma/ bij winter/
/den slepen/den nacht/

In heel veel versregels wijkt de laatste versvoet af van de andere versvoeten. Het is een geoorloofd verschijnsel dat de laatste versvoet slechts gedeeltelijk correspondeert met de rest (zie het voorbeeld van de amfibrachys).

De dichter staan twee methodes ten dienste om het metrum kloppend te maken:

1. elisie: het verwijderen van een thesis

vb. /Zo ster/ven, roem/loos strij/dend, ve/le **dapp/ren/**

(Hélène Swarth)

2. epenthesis: het invoeren van een thesis

Meestal gaat het hier om het toevoegen van een e, waardoor je vormen krijgt als: erbarremt, verheerelijkt, etc.

Wanneer een dichter in een verder metrisch gedicht afwijkt van zijn metrum, spreken we van **antimetrie**.

